



# HVORFOR HAR MENNESKETS KROPP MORALSK VERDI?

av Leif Magne Vollan

Et menneske er noe vi gjerne mener har en moralsk verdi – en ikke-reduserbar basisverdighet som ikke kan byttes eller forhandles bort slik det er med ting som bare har en økonomisk pris eller nytteverdi. Fundamentet for denne verdien avhenger for mange av en bestemt oppfatning om hvordan kropp og sjel henger sammen og *at* de henger sammen. Vi har følgelig en lang filosofisk tradisjon som forsøker å definere hvordan denne sammenknytningen av kropp og sjel arter seg. Videre ser vi det som en selvfølge at denne verdien er lik for alle mennesker. Men denne selvfølgelige oppfatningen utfordres når vi vurderer de skarpe etiske dilemmaene som oppstår i såkalt bioetiske sammenhenger. Medisinsk personale må, til tross for at de gjerne bryr seg dypt om sine pasienter, noen ganger vurdere hvilke av sine pasienter de skal prioritere, og om en gitt pasient bør behandles. Slike spørsmål om prioritering mellom pasienter gir sjelden tid til grundig filosofisk undersøkelse eller bred offentlig debatt. De som er involvert må støtte seg til etablert praksis, følelser og intuisjoner, og handle på denne bakgrunnen. Filosofens oppgave blir her å ha et kritisk perspektiv på de ideer om moralsk verd som ligger bak, samt å bidra til å klargjøre hvilke grunnleggende oppfatninger om mennesket og dets verd som etablert praksis, følelser og intuisjoner er basert på.

I utgangspunktet har jeg en mistanke om at både helsearbeidere og filosofer har en tendens til å legge for stor vekt på mentale aspekter som markør for moralsk verdi, versus våre kroppslige aspekter. Det blir ofte tatt for gitt at vår verdighet står i et direkte og gitt avhengighetsforhold til statusen for våre sjeler, vårt intellekt eller vår bevissthet – alle mentale aspekter av vår væren. Samtidig anses statusen for våre følelser, affeksjoner og begjær, eller andre kroppslige aspekter, å være betingede og flyktige. Dette gir

lett den konklusjon at når våre mentale aspekter i en eller annen form ser ut til å ha forsvunnet, så har også vårt verd som menneske, vår moralske status, forsvunnet.

## SPLITTENDE DUALISME

Når mennesket, for eksempel i en medisinsk kontekst, splittes i et fysisk og et mentalt aspekt, vil det være fristende å legge ulik moralsk og estetisk verdi på de ulike delene. Vi lever i en tradisjon der det negative, avskyelige og forkastelige ofte assosieres med det kroppslige. Kroppen blir assosiert med materialisme, forfall, determinisme, svakhet, et fengsel, avfall, noe overflødig, noe forførende, be-dragersk, sveikefullt og partikulært som må temmes, kontrolleres og raffineres.

På motsatt side står det mentale, sjelen, ånden, intellektet, rasjonaliteten og det universelle. Her ligger det positive, det varige og det opphøyede og kilden til kontroll av de kroppslige aspektene. Engler er vårt bilde av mennesket slik det hadde vært uten kroppens negative innflytelse, mens djevelen er et eksempel på hvordan det går når våre mest dyriske drifter får ta over styringen.

Denne splittelsen i positivt og negativt har dype røtter, men vi er likevel som regel enige i at dette er en forenkling. Når vi i etisk forstand bryr oss om et annet menneske, er det helheten som kaller oss til det, og ikke en forenklet idé om sjel eller ånd som bærer av det som er verdifullt.

## HVA ER DET VI GJØR I PRAKSIS?

Jeg har tatt en nærmere kikk på de resonnementene som legges fram i forbindelse med organonasjon og innhøsting av organer for transplantasjon, for å se hvilken holdning til kroppen som kommer til syne her. Blant tilhengere av organonasjon brukes ofte Kant og kantiansk tenkning

som grunnlag for å argumentere for dagens praksis. Det hevdes å være en kantiansk moralsk plikt å donere sine organer. Jeg har derfor valgt å ta Kant som utgangspunkt for mitt kritiske blikk på denne praksisen. Ikke overraskende er den dominerende holdningen at når døden har inntruffet, så forsvinner det moralske verdet som vi knytter til mennesket bort fra kroppen. I denne sammenheng defineres døden litt annerledes enn det vi ellers er vant med: «En person er død når det foreligger sikre tegn på total ødeleggelse av hjernen med et komplett og irreversibelt opphør av alle funksjoner i storehjerne, lillehjerne og hjernestamme. Varig hjerte- og åndedrettsstans er sikre tegn på total ødeleggelse av hjernen» (FOR-1977-06-10-2) Det er et faktum at selv om varig hjerte- og åndedrettsstans er en sikker indikator, er det absolutt ikke en nødvendig betingelse for å tilfredsstillende definisjonen av død. Hjertefunksjon og åndedrett kan opprettholdes kunstig hos juridisk døde mennesker. Spenningen knytter seg her til valget av hjernen i alle dens deler som det kritiske punkt. Det er rimelig å anta at hjernen er valgt siden det er en vanlig oppfatning at forbindelsen mellom våre mentale og kroppslige aspekter befinner seg der. Intuitivt er valget av hjernen i det minste et rimelig valg.

#### HVA ER SÅ PROBLEMET?

Uansett hvor mange negative egenskaper vi projiserer på de kroppslige aspektene ved mennesket, så er det likevel én ting som det er vanskelig å argumentere seg bort fra: vi kan ikke klare oss uten kroppen. Og da ønsker jeg å signalisere noe som ligger på et litt dypere nivå enn tankeeksperimenter om hjerner på tank (det er lett å glemme at også hjernen er en kroppsdel, men det er en annen sak).

Ideen om rendyrket mentalitet, ren ånd, ren sjel kan virke ødeleggende på hele ideen om det moralske mennesket. For å kunne snakke om et moralsk menneske må vi snakke om et menneske med karakter, men ren bevissthet, ren ånd, er utelukket fra å kunne handle i verden og å ha karakter eller det vi kaller personlighet. Karakter forutsetter handling og væren i en konkret og partikulær kontekst. Det er lett å overse dette når det fokuseres på sjel og intellekt, men det er bare gjennom å være i en slik materiell kontekst at vi kan fremstå for andre. Tale, skrift og språk er alle kroppslige uttrykk. Et individ kan ikke tenkes som individ uten sitt kroppslige element. Kroppen er derfor forutsetningen for å kunne snakke om personer, og selve grunnlaget for å kunne referere til den enkelte. I denne sammenhengen vil en engel eller en sammenlignbar størrelse ikke ha forutsetning for individualitet eller personlighet i vesentlig forstand; den vil være hellig, men

ikke moralsk.

Konsekvensen av å ta inn over seg nødvendigheten av å ha et kroppslig element for å framstå som et individ, for å ha personlighet, blir derfor at en vurdering av hva menneskets verd består i ikke kan komme utenom å inkludere

#### **...jeg ønsker å signalisere noe som ligger på et litt dypere nivå enn tankeeksperimenter om hjerner på tank.**

dere det kroppslige elementet. Uten kropp i en eller annen forstand er det umulig å i det hele tatt bli gjenkjent som en kandidat for moralsk verdighet. Mer spesifikt vil dette da medføre at selv om det er et fravær av ytre indikasjon på om en person har bevissthet, eller en fungerende hjernestamme, så vil selve forutsetningen for å være i en form for relasjon med vedkommende være å anerkjenne denne kroppen som et nødvendig element. Respekt vises for personer, ikke abstrakte begrep som bevissthet eller hjernefunksjon. Kroppen kan ikke separeres fra hva personer er uten å samtidig fjerne forutsetningen for at en person kan framstå i det hele tatt. Med andre ord er forutsetningen for moralitet knyttet direkte til vår kroppslige væren. Å gi positiv oppmerksomhet til intellektets betydning står allikevel ikke i noen nødvendig motsetning til dette. De ulike perspektivene må supplere hverandre, og ikke rendyrkes som motsetninger. En persons kropp er et signal om moralsk verd selv når muligheten for intellekt ser ut til å være fraværende i praksis, dvs. når hjernen ikke ser ut til å fungere. Det er tilstrekkelig at vi har en forutgående relasjon til personen som denne bestemte kroppen representerer.

Denne forståelsen av kroppens betydning for personbegrepet er løst basert på Hannah Arendts lesning av Kant (Arendt og Beiner 1982). Kant er også forbilledlig eksplisitt i sin holdning til praktiske spørsmål som f.eks. organodonasjon, noe dette sitatet fra *The Metaphysics of Morals* viser:

To annihilate the subject of morality in one's own person [kroppen] is to root out the existence of morality itself from the world, as far as one can, even though morality is an end in itself. Consequently, disposing of oneself as a mere means to some discretionary end is debasing humanity in one's person (homo noumenon) to which man (homo phaenomenon) was nevertheless entrusted for preservation. To deprive oneself of an integral part or organ (to maim oneself) – for example, to give away or sell a tooth to be transplanted into another's mouth, or to have oneself castrated in order to get

## Hvorfor har menneskets kropp moralsk verdi?

an easier livelihood as a singer, and so forth – are ways of partially murdering oneself. (Kant 1991, s. 423).

En hjernedød person kan for eksempel ha en pacemaker (et kunstig organ) som under et nytteperspektiv vil kunne gis til andre, men like fullt vil dette i henhold til det foregående være et eksempel på å behandle seg selv som middel og ikke som mål.

I praktisk virkelighet er det i følge Kant umulig å finne bevis for en god vilje gjennom erfaring, ei heller for et vesens intelligible natur. Det er altså umulig å bevise om en person, slik hun fremstår gjennom sin kropp, er medlem av «humaniteten» eller ei. Spørsmålet krever det vi kaller praktisk moralsk dømmekraft.

Dømmekraften fungerer i denne sammenhengen via en vurdering av en persons karakter, og ikke av en persons vilje eller intelligible natur som alltid vil være utilgjengelig for oss. En persons karakter er summen av hvordan hennes handlinger fremstår for oss. Dette forutsetter fellesskap og kommunikasjon, dvs. virkelige relasjoner mellom mennesker. Å argumentere for å se bort fra kroppslige aspekter hos et menneske er derfor i sin ytterste konsekvens å true muligheten for slike relasjoner.

I dette perspektivet blir det forutsetningsvis irrelevant om hjernen til denne konkrete personen fungerer eller ikke. Personen står allerede empirisk i en relasjon med oss og har derfor full moralsk verd praktisk sett, dvs. vår relasjon til denne personen er den samme; selv når det foreligger mangel på bevis for bevissthet eller intelligibel natur. Et dokument eller et testamente som eksplisitt uttrykker egen vilje til å brukes som middel for andres nytte (som f.eks. et donorkort) endrer ikke på dette, selv om motivasjonen bak er aldri så høyverdig. Et valg om her å oppheve det relasjonelle elementet av det å være menneske lar seg vanskelig allmenngjøre ut i fra det kategoriske imperativ.

I praksis opphører likevel denne konkrete kroppen før eller siden å være et menneske og går over i forråtnelse og nedbrytning. Og før eller siden mister mennesket sin enhet og sin verdighet. Men selv langt etter et tidspunkt der hjernen har mistet sin funksjon, kan det vanskelig brukes begreper som pris og nytte i forhold til et menneskes kroppslige aspekter all den tid disse utgjør selve forutsetningen for å kunne ha en moralsk relasjon til dette konkrete mennesket. Relasjonen står over begreper som interesse og nytte siden den også er selve forutsetningen for muligheten til å utvikle dømmekraft. Uten slike konkrete relasjoner med og i isolasjon fra andre, vil en utvikling av karakter eller dyd bli umulig. I en kantiansk forstand blir det derfor også en plikt å bevare og utvikle alle slike



relasjoner på en best mulig måte, og å sikre at vår dømmekraft kan raffinere gjennom å prøves mot et størst mulig mangfold av karakterer. I praksis vil det derfor i sammenheng med døende mennesker ikke være urimelig å vente til kroppen er beviselig død, ikke bare hjernen, før man behandler vedkommende som et lik. Stans av hjerte og åndedrett, sammen med en begynnende forråtnelse, er i denne sammenheng rimelige indikatorer på at døden har inntruffet.

Gjennom praktisk, og i noen grad estetisk, dømmekraft avgjør vi om en entitet er en person eller en ting, og slik avgjør vi også dens moralske status. Denne dommen er konkret og partikulær, mye på samme måte som en dom om hvorvidt noe er vakkert. Denne dommen felles på bakgrunn av praktisk erfaring ved å inngå i konkrete relasjoner og fellesskap. Den relevante faktoren som skiller en person – et moralsk vesen – fra en ting, er hele tiden dens evne til å inngå i et konkret fellesskap der dens karakter kan kommuniseres eller fremstå for andre. Dette perspektivet kan ikke erstattes av referanser til et indre sjelelig intellekt eller bevissthet som høyst kan være en ufullstendig delbeskrivelse av et fullverdig moralsk subjekt. Det moralske subjektet er derfor nødvendigvis

både kroppslig og relasjonelt, og det kan ikke splittes i en «hellig» og en «uverdigg» del med ulik og utbyttbar verdi. Det moralske subjektet er en enhet som naturlig tar del i virkelige fellesskap med andre og har derfor kroppslige og

### **Respekt vises for personer, ikke abstrakte begrep som bevissthet eller hjernefunksjon.**

intellektuelle aspekter som utfyller hverandre uten å være motsetninger.

Ønsket om å finne og definere et kritisk punkt i våre liv og våre kropp der legeme og sjel forenes eller skilles ad fremstår derfor som et blindspor. Det er liten grunn til å tro at en slik definisjon vil kunne gi noen større klarhet i spørsmål rundt forskning på befruktete egg, abort, dødshjelp, organonasjon og andre såkalte bioetiske spørsmål. Det virker mer fruktbart å forfølge det relasjonelle aspektet og å åpne for at relasjoner ikke er begrenset til hvorvidt et enkelt organ som f.eks. hjernen fungerer. Dette perspektivet krever at vi anser de kroppslige aspektene av mennesket som verdifulle uten å splitte dem av, eller å si at det bare er mentale aspekter som «egentlig» teller.

## LITTERATUR

- Arendt, H., Beiner, R. 1982, *Lectures on Kant's Political Philosophy*, University of Chicago Press, Chicago.
- Kant, I. 1964, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, Harper & Row, New York.
- Kant, I. 1991, *The Metaphysics of Morals, Texts in German Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge; New York.
- Kant, I., Gregor, M. J. 1997, *Critique of Practical Reason, Cambridge Texts in the History of Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, U.K.; New York.
- Kant, I., Pluhar, W. S. 1987, *Critique of Judgment*, Hackett Pub. Co., Indianapolis, Ind.
- FOR 1977-06-10 nr 02: Forskrifter om dødsdefinisjonen i relasjon til lov om transplantasjon, sykehusobduksjon og avgivelse av lik m.m.  
<http://www.lovdato.no/cgi-wift/ldles?doc=/sf/sf/sf-19770610-0002.html>